

Aspecte juridice privind relațiile matrimoniale în orașul Arad în secolul al XVIII-lea*

Eugen Ghiță

Abstract:

This study proposed, first, to carry out, based on archive documents, an incursion as regards matrimonial relationships of XVIIIth century with all legal, economic and social connotations involved. The marriage contracts studied fall into a typology more closely of what was happening in the same period in Western Europe than in South Eastern Europe. This is because such acts have emerged within the former county of Arad in the first half of the century after the establishment of Habsburg domination and after the German colonists were brought into the area.

Besides the juridical problems regarding the contractual liabilities of the spouses, the status of the children, some problems related to wealth and dowry, I tried to mark out some aspects regarding the everyday life of Arad's inhabitants in the XVIIIth century.

Keywords:

Marriage contracts, Arad county, matrimonial relationships, dissolution of marriage, dowry, children status, household, everyday life, Habsburg Empire.

1. Introducere - contractele de căsătorie în secolul XVIII

Familia a reprezentat și în secolul al XVIII-lea o formă de agregare socială, de conviețuire care a cunoscut câteva evoluții de substanță. La fel ca alte domenii și cel al vieții familiale a fost marcat de o serie de transformări vizibile mai ales în plan juridic. Chiar dacă în planul relațiilor familiale de cele mai multe ori raporturile erau consimțite într-un fel de acord mutual bazat pe o serie de cutume, în secolul al XVIII-lea asistăm la o înmulțire a contractelor de căsătorie care au devenit o formă de reglementare juridică a relațiilor matrimoniale. Aceste acte tot mai frecvente stabileau în mod clar obligațiile, îndatoririle, angajamentele, problemele de moștenire etc. în cadrul familiei pe cale de a se constitui.

* Studiul a fost prezentat în cadrul Conferinței internaționale „Families in Europe between the 19th and the 21st Centuries. From the Traditional Model to Contemporary PACS”, 8-11 octombrie 2009. Cf. Eugen Ghiță, „Some aspects regarding matrimonial relations in the city of Arad in the XVIIIth Century” în „Families in Europe between the 19th and the 21st Centuries. From the Traditional Model to Contemporary PACS”. Romanian Journal of Population Studies (Supplement 2009), Antoinette Fauve-Chamoux, Ioan Bolovan (coord.). University Press, Cluj-Napoca, 2009, pp. 777-791; The paper „Aspecte juridice privind relațiile matrimoniale în orașul Arad în secolul al XVIII-lea”, was published in „În căutarea fericirii. Viața familială în spațiul românesc în secolele XVIII-XX” / Ioan Bolovan, Diana Covaci, Daniela Deteșan, Marius Eppel, Elena Crinela Holom (coord.). Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2010, pp. 15-28, ISBN 978-973-595-138-2.

Necesitatea lor a apărut din cel puțin două motive. Pe de o parte se puteau rezolva mult mai ușor eventualele dispute apărute în cazul unei desfaceri a căsătoriei, iar pe de altă parte autoritățile statului absolutist, dintr-un spirit de echitate și de grijă față de soție și copii, aveau tot interesul ca în cazul unui divorț legea să-și spună cuvântul în problemele privind averea și moștenirea. În condițiile în care nu exista obligativitatea încheierii căsătoriei și printr-un contract civil, este de presupus că părțile înseși aveau propriul interes în încheierea unor astfel de contracte. Până la urmă acest tip de acte nu urmăreau decât să asigure întărirea menajului, asigurarea protecției copiilor din altă căsătorie și prezervarea drepturilor femeii la decesul soțului.

Procesul genezei acestor contracte a fost direct legat de schimbările produse în Europa. Mai multe mutații au avut loc iar cele mai importante se raportau la două procese: cel de alterare a practicilor și credințelor religioase provocate de Reformă și Contrareformă și cel de secularizare, propulsat de renașterea culturii și a sistemelor de cunoaștere în special în perioada iluministă. Dacă religia și pretențiile materiale ale Bisericii au jucat un rol atât de important în reglementarea vieții de familie în Europa, era inevitabil ca, atunci când acestea au fost modificate, să se schimbe și normele vieții de familie. Scăderea influenței bisericii, trecerea problemelor familiale sub autoritatea curților laice, accentul pus pe ideologiile și teoriile seculare reprezintă un proces care a constituit unul din aspectele Iluminismului secolului al XVIII-lea¹.

Toate acestea au fost vizibile și în orașul Arad în secolul al XVIII-lea. Moda contractelor de căsătorie a fost adusă evident de nou veniții în aceste locuri odată cu înlăturarea stăpânirii otomane. Practic urmașii acestora au recurs la astfel de acte deoarece cele mai vechi contracte de căsătorie existente la DJAN Arad provin de la începutul domniei Mariei Tereza. Persoanele care au apelat la astfel de reglementări juridice au fost cu preponderență de confesiune catolică și de etnie germană, statutul lor social și profesional fiind peste medie. Într-o selecție cu totul și cu totul aleatorie în care a primat criteriul calității formale a documentelor – în sensul alegerii unor contracte lizibile și bine păstrate – am avut totuși surpriza să constat că cel puțin într-un caz dintre cele studiate reglementarea unor raporturi matrimoniale s-a făcut și pentru cei de etnie română. Chiar dacă e vorba de un act de partajare a averii în urma unui divorț, contextul documentului lasă să se înțeleagă că în momentul căsătoriei cei doi soți au încheiat un contract care acum la împărțirea averii trebuia respectat.

2. Contracte de căsătorie în orașul Arad în secolul XVIII

Numărul contractelor de căsătorie și al inventarelor de divorț în DJAN Arad pentru secolul al XVIII-lea se ridică la câteva zeci de astfel de acte însumând peste 200 de pagini. Pentru studiul de față am ales șase contracte de căsătorie, trei din perioada 1762-1763 și alte trei din perioada 1791-1795 și două inventare de divorț de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Pentru multe persoane aflate în curs de agregare familială contractul de căsătorie a reprezentat un pas necesar de reglementare juridică a raporturilor

¹ Jack Goody, *Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*, Iași, 2003, pp. 24, 87-88.

înainte de a ajunge la altar. Același lucru s-a petrecut și pentru cei câțiva locuitori ai Aradului din secolul XVIII care au fost subiecții actelor de mai jos.

În vederea unei facile utilizări a referințelor din aceste documente am ales o numerotare convențională a lor respectând criteriul cronologic:

Contractul I – între Antony Flerer și Ana Masikerin datat 21 iulie 1762²

Contractul II – între Bonaventura Wergmann și Maria Elisabeth Seiterin datat 31 august 1762³

Contractul III – între Joseph Zimmer și Ana Maria Staglin datat 31 mai 1763⁴

Contractul IV – între Mathias Albrecht și Ursula Tuskanitzin datat 1 mai 1791⁵

Contractul V – între Georg Pretner și Elisabetha Luigerin datat 14 noiembrie 1793⁶

Contractul VI – între Michael Biro și Katharina Gulasch datat 15 februarie 1795⁷

Divorț I – Martha Onn și Ana, datat 15 mai 1798⁸

Divorț II – Mathias Albrecht și Ursula Tuskanitzin, datat 8 ianuarie 1799⁹

Cele șase contracte de căsătorie se încadrează aceleiași tipologii în sensul că, deși provin din perioade diferite, forma și structura lor este similară. Formulele de introducere și cele de încheiere sunt aproape identice, micile diferențe vizând forma și nicidecum fondul. Deși sunt acte cu caracter laic, chiar din introducere se fac trimiteri cu conotații religioase în condițiile în care formula de început este „*în numele preasfintei Treimi*”. Aceasta dovedește că, deși secularizarea a făcut progrese importante în secolul al XVIII-lea, sentimentul religios este regăsit în formulele stilistice din contracte tocmai datorită pregnanței sale în viața de zi cu zi a oamenilor. Partea finală are o formulă juridică standard care semnifică în fond legalizarea contractului conceput întotdeauna în două exemplare care urmau a fi semnate de contractanți și de cei prezenți ca martori, nași, juriști și notar.

Numărul punctelor din contracte este diferit, acesta fiind legat în mod direct de complexitatea raporturilor care trebuiau reglementate, de numărul minorilor sau de alte aspecte privind moștenirile sau obligațiile părților. Astfel, există contracte cu trei clauze după cum există altele cu șase sau șapte clauze.

Stilul acestor acte este în mare parte tributar formulărilor standard cu multe expresii juridice. Oricare a fost rolul iubirii, asupra căruia au insistat unii

² DJAN Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 18/1762, filele 1-2.

³ *Ibidem*, filele 3-4.

⁴ DJAN Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 14/1763.

⁵ DJAN Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 7/1792 filele 1-2. Doresc să remarc că nu este nici o inadvertență între acest contract semnat în 1791 și faptul că el se află clasificat la DJAN Arad într-un dosar pentru anul 1792. În afară de opțiunea celor care au făcut clasificarea o explicație este că în 1793 contractul a fost completat cu o nouă clauză și de aceea a fost considerat ca fiind în totalitate redactat în acel an. În fond în întreg dosarul se află alte două contracte de căsătorie din alți ani, 1793 respectiv 1795 și două inventare de divorț din 1798 și 1799.

⁶ DJAN Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 7/1792, filele 3-4.

⁷ *Ibidem*, filele 5-6.

⁸ *Ibidem*, filele 8-9.

⁹ *Ibidem*, filele 10-13.

istorici în secolul XVIII, banii jucau un rol important în căsătorii, mai ales în rândul aristocrației¹⁰. Cu toate acestea, un anumit vocabular care face trimitere directă la sentimente este prezent în textele acestor contracte. Expresii precum „*iubitul mire al doamnei mirese*” (contract III), „*domnul mire se căsătorește cu mult iubita lui doamnă mireasă*”, „*mireasa se căsătorește cu mult iubitul ei mire*” (contract II), „*iubita mireasă*”, „*cele două persoane își promet iubire*” (contract IV), „*iubit soț*” (contract V) se regăsesc în aproape toate documentele. De la forma timidă „*doamna mireasă*” până la nuanțele de superlativ „*mult iubita doamnă mireasă*” diferențele țin probabil mai mult de o anumită curtoazie juridică a notarilor în fața unor astfel de evenimente decât de reflectarea unei realități pe care oficialul ar fi putut-o cunoaște. Rolul viitorilor soți era doar de a fi prezenți pentru a semna contractul, restul era opera notarului care prin formulările uzitate își punea amprenta stilistică pe lângă cea juridică asupra acestor acte.

Și totuși toate aceste epitete trebuie să fi avut și o corespondență în realitate. Explicația are în vedere situația că la recăsătorie (toate cele șase femei din contractele enumerate mai sus erau văduve, aflându-se la o a doua căsătorie) putem vorbi într-o măsură mult mai mare de libertatea de alegere a partenerului decât la o primă căsătorie. Prin sistemul zestrei alocate de părinți aceștia aveau de cele mai multe ori rolul principal în alegerea viitorului soț pentru fiica lor. În condițiile acestea zestrea limita de fapt libera alegere și constituia un factor de constrângere pentru femei care trebuiau să se conformeze dorințelor familiei. Starea de văduvie asigura cel puțin o independență sentimentală pentru femei, iar alegerea unui viitor partener de viață nu mai era grevată de alți factori decât propria voință¹¹.

Pe lângă tonul oficios registrul stilistic e completat de epitetele folosite față de viitorii miri, căci în afara unor formulări simple „*se căsătorește domnul cu doamna*” (contract VI) găsim și altele conforme unui adevărat stil redundant în exprimare „*prea onorabila și virtuoasa doamnă Ana Masikerin*” (contract I), „*onorabilul vădov domn Bonaventura Wergmann*” (contract II), „*onorabilul mire Georg Pretner*” (contract V). Mai presus de o anumită subînțeleasă standardizare notarii au avut și un rol în a introduce o pată de culoare în redactarea acestor documente.

În ceea ce privește un anumit ritual care preceda semnarea acestor contracte, consemnările cunosc de asemenea o varietate de manifestări transmise nouă prin intermediul unor formulări regăsite în acte. Era practic o repetiție înaintea oficierei căsătoriei religioase: „*doamna... s-a oferit domnului... ca viitoare tovarășă de căsnicie prin sfânta taină a căsătoriei. Se schimbă inelele*” (contract I), „*doamna mireasă se căsătorește cu mult iubitul ei mire...și îi aduce acestuia toată iubirea și credința creștinească*” (contract II), „*se căsătorește cu viitorul ei soț la bine și la rău*” (contract I), „*cele două persoane își promet iubire și credință reciprocă până la moarte*” (contract V), „*cele două persoane își promet iubire, respect și fidelitate până la moarte*” (contract IV), „*cei doi au fost binecuvântați creștinește prin schimbarea inelelor și logodiți*” (contract VI).

¹⁰ Olwen Hufton, *The Prospect Before Her: A History of Women in Western Europe, Vol. 1, 1500-1800*, Harper Collins, 1995, p. 252; Jack Goody, *op. cit.*, p. 117.

¹¹ *Ibidem*.

Astfel de exprimări ne duc cu gândul la ideea de cuplu, de familie indestructibilă care trebuie să reziste la bine dar și la rău, până la moarte, respectând două valori fundamentale: credința și iubirea reciprocă. Acest fapt este de înțeles în condițiile în care biserica însăși considera căsătoria ca un jurământ în fața lui Dumnezeu ce trebuia respectat și din momentul asumării sale doar moartea unuia dintre parteneri putea duce la disoluția mariajului religios.

Din punct de vedere al statutului marital în toate cele șase contracte care preconizau viitoare mariaje cel puțin unul dintre viitorii soți mai fusese căsătorit măcar o dată. Informațiile nu sunt însă unitare astfel că nu avem date de acest tip despre toți mirii. Toate cele șase femei erau văduve la momentul redactării actelor, în timp ce dintre cei șase bărbați unuia singur i-a decedat partenera, iar despre ceilalți putem considera că erau celibatari. Am putea trage concluzia că persoanele care recurgeau la astfel de contracte erau mai ales femei care aveau de crescut și de întreținut copii, dar și persoane de o anumită vârstă care nu doreau să rămână singure, ori celibatari pe cale de a-și întemeia o familie. Din acest punct de vedere nu doar biserica ci și autoritățile laice se pronunțau în favoarea ideii de recăsătorie a văduvelor sau văduvilor, familia fiind considerată cadrul normal de conviețuire și de creștere a copiilor.

Statutul social spune multe despre categoriile socio-profesionale ale celor care recurgeau la astfel de acte. Practic toți cei șase bărbați, viitori capi de familie, aveau o meserie, fiind meșteșugari sau funcționari. Raportul între soți în cadrul mariajului era de deplină egalitate. În general femeia intra în căsătorie cu o anumită zestre, iar soțul venea cu propria meserie și cu numele: „*onorabilul mire... se căsătorește cu... doamna mireasa Elisabetha, cu numele lui și cu profesia sa de dogar*” (contract V).

Zestrea femeii trebuia să fie cunoscută și cuantificată pentru ca în eventualitatea unei separări aceasta să-și poată recupera partea cu care a intrat în mariaj. În cadrul conviețuirii însă „*tot ce vor câștiga sau moșteni cele două persoane va fi împărțit întotdeauna egal*” (contract I), sau după altă formulare „*ce vor achiziționa cei doi împreună va fi în mod egal amândurora*” (contract II). Pentru ca această egalitate să fie funcțională trebuie cunoscute de la început eventualele datorii sau obligații ale vreuneia dintre părți. Acestea trebuie clarificate în contract înainte de căsătorie deoarece partenerul nu este solidar în achitarea unor astfel de datorii: „*doamna mireasă se căsătorește cu viitorul soț..... însă nu și în datoriile ei de 60 de florini*” (contract I), sau „*doamna mireasă are de onorat mai multe datorii*” (contract IV).

Astfel de prevederi dovedesc încă o dată că aceste contracte reglementau raporturile dintre soți până în cele mai mici amănunte, nelăsând nimic la voia întâmplării.

Un aspect important legat de poziția femeii în societate a fost întotdeauna cel referitor la zestrea pe care o primea la căsătorie și care, deși administrată de soț, ca segment al proprietății conjugale, îi rămânea în final tot ei. De la începutul epocii clasice până în secolul XIX o trăsătură fundamentală a căsătoriei europene a fost alocarea proprietății parentale sau de altă proveniență sub forma zestreii, femeii care se căsătorea. În acest sens zestrea ar trebui considerată parte din

procesul de transmitere a proprietății de la o generație la alta, proces prin care fiicele au acces la proprietatea parentală. Deși zestrea era administrată de către soț ca parte din fondul conjugal, ea continua să rămână până la urmă proprietatea soției și a copiilor, așa cum reiese din aranjamentele făcute când o femeie rămânea văduvă, aranjamente corelate cu contribuția făcută inițial în numele ei. Văduva care reintra în posesia zestrei era prețuită în mod special. Avea dreptul să păstreze toate bunurile pe care le adusese la căsătorie sau, printr-un acord, contravaloarea acestora. Putea să aibă pretenții la hainele și bijuteriile dăruite de soț, la o treime sau la jumătate din averea comună după căsătorie și la orice altceva i-ar fi lăsat soțul. În nordul Europei de exemplu ea era considerată tutorele natural al copiilor până la majorat, iar unele văduve rămâneau în căminele conjugale în calitate de capete de familie. În sud însă responsabilitatea îngrijirii copiilor era preluată de familie, iar de cele mai multe ori văduvele nu primeau mai mult decât zestrea¹².

În contractele de căsătorie din Arad în secolul al XVIII-lea problema zestrei apare tratată în mod diferențiat. În unele se face referire directă la cuantumul sumei cu care femeia urma să participe la căsătorie. Ana Masikerin aducea în mariajul cu Antony Flerer suma de 500 de florini, iar Ursula Tuskanitzin aduce în căsătoria cu Mathias Albrecht nu mai puțin de 1900 de florini. Un caz mai special este al văduvei Katharina Gulasch care avea o stare de sănătate precară la momentul semnării contractului. Avea ei cuprindea proprietăți importante: o casă în Arad, terenuri agricole, vii și sume de bani. În lipsa unor moștenitori văduva dorea să se asigure prin acest contract că o parte a averii sale va ajunge să fie donată spitalului orășenesc din Arad. Contractul are o serie de clauze deosebite datorită stării speciale în care se afla femeia și care dorea să se asigure din timpul vieții de destinația viitoare a averii sale indiferent de situațiile care puteau interveni.

Pe de altă parte au existat cazuri în care zestrea femeii adusă în căsătorie nu avea vreo cuantificare pecuniară. Văduva Maria Elisabeth Seiterin aducea în mariajul cu funcționarul Bonaventura Wergmann „*numele și originea ei ca o adevărată zestre*”. Lipsa zestrei dar și a copiilor dintr-o căsătorie anterioară ar putea să ne ducă cu gândul că suntem în fața unui mariaj, poate chiar din interes, între o femeie fără zestre și fără obligații, dar în căutarea unui statut social și un bărbat tot văduv însă cu copii din căsătoria anterioară care aveau nevoie de îngrijire maternă.

În alte două cazuri zestrea femeilor era grevată de obligativitatea de a asigura o moștenire copiilor din căsătoria anterioară. Elisabetha Luigerin este obligată să-i asigure fiului său Joseph 600 de florini ca moștenire paternă, iar Ana Maria Staglin trebuia să împartă cei 150 de florini în mod egal celor cinci copii din căsătoria anterioară cu Michael Stagl. În ambele exemple de mai sus putem afirma că zestrea femeilor adusă în mariaj avea aceeași valoare ca și obligațiile față de copiii din căsătoria anterioară, în condițiile în care moștenirea soțului decedat se împărțea în mod egal între copii și văduvă. Nefiind vorba de alte sume stipulate în acte probabil că cele două văduve au avut o zestre insignifiantă în

¹² *Ibidem*, pp. 92-94, 107-108.

momentul realizării primului mariaj¹³.

Cunoscând faptul că în toate cele șase contracte cel puțin unul dintre membri era în starea de văduvie, ne putem întreba care să fi fost mobilurile pentru care celălalt membru era gata să accepte un mariaj cu cineva care avea deja obligații dintr-o altă căsătorie. Pornind de la premisa că în toate cazurile era vorba în primul rând de sentimente sau că sentimentele jucau un rol important, o tipologie posibilă a acestor contracte ne-ar releva următoarele:

1. dorința de a-și lega destinele bazate strict pe sentimente sincere și de întrajutorare (contractele I și III).

2. interesul pe care văduvele, chiar cu copii, îl suscitau datorită zestrei lor (contract V).

3. căsătoria pur formală în care o parte are interese materiale iar cealaltă urmărește să obțină din partea partenerului grijă, protecție și angajamentul îndeplinirii unor obligații contractuale. Este de fapt un mariaj utilitar în care fiecare dintre părți urmărește realizarea unor interese de altă natură decât căsătoria propriu zisă (contract VI).

4. căsătoria disproporționată în ceea ce privește averea în care fata fără zestre acceptă protecția unui bărbat mult mai bine poziționat social și material, asumându-și pe lângă obligațiile de soție și pe cele de mamă vitregă pentru copiii soțului din căsătoria anterioară (contract II).

5. căsătoria care duce la o așa numită concentrare financiară în care trăinicia relației e bazată mai mult pe un anumit tip de management al resurselor decât pe alte valori. Orice fisură în acest tip de mariaj scoate la suprafață resentimente care inevitabil duc la deznodământul intuit – separarea sau divorțul (contract IV).

3. Problema copiilor în contractele de căsătorie

O componentă distinctă printre clauzele regăsite în aceste contracte o reprezintă cele referitoare la copii. Prin structura prevederilor se pare că se urmărea în primul rând asigurarea viitorului copiilor înțelegând prin aceasta grija, educația, întreținerea și protejarea bunurilor lor.

Clauze speciale se impuneau cu atât mai mult cu cât, în cazul recăsătoririi văduvelor/văduvilor, se formau familii complexe cu copii vitregi, părinți vitregi și în viitor chiar frați vitregi. În acest tip de familie lipsea liantul cel mai de preț, legătura de sânge. Pornind probabil de la precedente, notarii se îngrijeau să treacă în contract clauze referitoare la toate cazurile posibile în relațiile din cadrul familiei ca singură modalitate de prevenire a unor dispute ori conflicte viitoare.

Din acest punct de vedere contractul dintre Ana Maria Staglin și Joseph Zimmer prevedea în mod explicit că moștenirea paternă pentru cei cinci copii în

¹³ Cuanțumul și chiar existența zestrei depindeau de categoria socială. Cei săraci aveau puține de oferit, pentru simplul motiv că zestre era de obicei furnizată de părinții miresei. Totuși în unele cazuri putea exista o dotă adițională oferită de părinții mirelui sau chiar câștigată prin forțe proprii dacă fata muncea și economisea bani. În problema zestrei cercetătorii au atras atenția că există o diferență între societățile aflate sub legea romană și cele care se ghidau după dreptul cutumiar. Prima stipula „pe cât posibil să nu existe căsătorie fără zestre”, în vreme ce dreptul cutumiar era mult mai flexibil: „să ofere dotă cine vrea”. Cf. Jack Goody, *op. cit.*, pp. 111-113.

sumă de 150 de florini urma să fie asigurată în părți egale de 30 de florini fiecare. La fel cei trei copii ai Ursulei Tuskanitz aveau ca moștenire paternă câte 300 de florini, iar fiul Elisabetei Luigerin moșteneau o parte paternă de 600 de florini. Toate aceste prevederi se regăsesc în clauzele contractelor de căsătorie. Aceasta era o dovadă a dorinței conservării situației copiilor din prima căsătorie percepută ca o datorie morală la care e imposibil să renunți. Pe lângă datoria morală a mamei se regăsește cea a tatălui vitreg, care cel puțin din constrângere juridică, trebuia să accepte o astfel de situație fără dubii privind asigurarea viitorului copiilor vitregi.

Copiii din prima căsătorie vor fi puși întotdeauna pe picior de egalitate cu copiii viitori. În contractul III se menționează clar că „*dacă Dumnezeu îi va binecuvânta în viitor cu urmași moștenirea acestora va fi constituită tot de 30 de florini*” la fel ca și pentru copiii din prima căsătorie, sau în mod similar în contractul I se stipula că „*dacă această căsătorie va fi binecuvântată cu urmași, atât cei doi copii ai doamnei mirese cât și copiii comuni ai celor doi vor fi moștenitori egali*”. De asemenea în contractul II se spunea că „*dacă vor avea copii împreună aceștia vor fi moștenitori egali cu ceilalți*”, aceeași idee fiind susținută și în contractul IV în care se spune că „*moștenirea pentru copiii actuali și pentru copiii pe care îi va avea în viitor va fi împărțită în mod egal între toți*”.

Contractele nu conțin informații foarte clare referitoare la moștenirea paternă. Din context nu se poate deduce dacă acest tip de moștenire reprezintă de fapt un bonus, un privilegiu față de eventualii frați vitregi deși se pare că aceasta era situația din moment ce în unele contracte există clauze distincte referitoare la moșteniri paterne. Cu certitudine însă frații vitregi au un statut de egalitate în fața cuplului. Tatăl/soțul nu trebuie să facă distincție între copiii soției dintr-o altă căsătorie și copiii naturali făcuți cu aceasta. De asemenea nu se făcea deosebire între băieți și fete când era vorba de moștenire. Noul soț al văduvei este adesea desemnat tutore al copiilor soției sale. Practic acești copii erau adoptați și aveau drepturi de moștenire deplină în caz de deces al tatălui vitreg împărțind bunurile în mod egal cu mama lor. Contractul I are o prevedere clară în acest sens: „*dacă domnul mire va muri, doamna mireasă și cei doi copii vor moșteni totul*”.

În calitate de tutore soțul trebuia să se îngrijească de întreținerea și educația copiilor până la majorat sau căsătorie. În contractul IV Mathias Albrecht promite copiilor soției din căsătoria precedentă – Johann, Joseph și Katharina – să îi crească creștinește și să îi îngrijească. Celor doi băieți trebuia să le ofere posibilitatea să învețe o meserie și să meargă la școlile necesare pentru aceasta, iar fata urma să o căsătorească „*după cum se poate mai bine*”. În contractul I se spunea în același sens că „*domnul mire ca tată de drept al lor îi va educa în frică de Dumnezeu*”.

O altă situație se referă la raporturile dintre copiii dintr-un mariaj anterior și noii soți. Prin clauze bine redactate se urmărea să se stabilească o situație fără dubii între cele două părți cu scopul de a evita riscul apariției vreunei contestații viitoare. În contractul III se prevedea că „*viitorul soț nu va fi contestat în nici un fel de copiii Staglieni*”, iar în contractul II viitoarea soție avea un statut bine definit în fața copiilor soțului în cazul decesului acestuia: „*dacă soțul va muri, soția avea aceeași parte de moștenire ca și copiii și va locui atât cât va trăi în*”.

camerele din față”. Așadar prin deducție putem afirma că statutul soției nu putea fi retrogradat de copiii vitregi prin obligarea acesteia de a locui în presupusele camere din spate, rezervate probabil servitorilor.

Problema care se pune în legătură cu aceste clauze este dacă exista posibilitatea ca minorii să fie consultați în vreun fel sau dacă părerea lor a contat sau nu în astfel de situații. Mai mult ca sigur că persoanele direct vizate au cerut aceste clauze pentru o mai mare siguranță în viitor, iar consimțământul copiilor nu putea fi dat altfel decât prin asumarea răspunderii în numele lor de către părintele natural.

De ce nu există clauze similare și în celelalte contracte? În afara cazului când nu era vorba de copii din căsătoria anterioară, răspunsul vizează cel puțin două posibilități: fie era vorba de omisiune, greu de crezut în condițiile în care contractanții își cunoșteau interesele, fie încrederea deplină și reciprocă a viitorilor soți nu reclama astfel de prevederi și drept urmare notarii nu au trecut în acte clauze asiguratorie de acest tip.

Problema moștenirilor cunoaște de asemenea câteva nuanțe. Nu e vorba despre vreo interpretare diferită a dreptului de moștenire ci de unele clauze speciale prevăzute în contracte. Până la urmă situațiile erau destul de clare: copiii îi moșteneau pe părinți, copiii și un soț pe soțul decedat, un soț pe celălalt soț. Nu existau abateri de la regulă însă clauze speciale puteau condiționa moștenirea de îndeplinirea unor obligații asumate prin contract de vreuna dintre părți. Totodată se puteau face donații pe seama unor instituții sociale.

Un astfel de caz îl întâlnim în contractul VI. Întregul contract este diferit de celelalte pentru simplul motiv că nu există prevederi referitoare la copii. Condițiile semnării contractului sunt mai deosebite deoarece starea de sănătate era mai mult decât precară pentru Katharina Gulasch, fragmentul din contract fiind edificator în acest sens – „*dacă doamna mireasă va muri înainte de căsătorie, așa după cum lasă situația ei de sănătate să se întrevadă....*”

Din contract deducem că suntem în fața unui mariaj între o femeie înstărită fără moștenitori cu grave probleme de sănătate și un oarecare Michael Biro care mai presus de calitatea de soț trebuia să fie un fel de legatar testamentar al dorințelor celei pe cale de a-i deveni soție. De la început s-a pus problema măsurii în care timpul va duce sau nu la realizarea căsătoriei, miza fiind averea destul de însemnată a văduvei. În cazul decesului femeii înainte de căsătorie, practic toată averea revenea spitalului din Arad care avea singura obligație de a asigura cheltuielile de înmormântare. În această situație pretendentului îi revenea suma de 100 de florini. În caz de consumare a căsătoriei Michael Biro ar fi devenit moștenitorul de drept pentru aproape întreaga avere a Katharinei Gulasch, singura lui obligație fiind să doneze spitalului din Arad suma de 500 de florini vreme de 5 ani, adică 100 de florini pe an.

Pe termen lung contractul avea alte prevederi la care au subscrie cele două părți. Bărbatului îi era interzis să vândă în timpul vieții din averea moștenită sau să facă datorii în alt mod decât cu acordul autorităților. Prin această prevedere Magistratul orășenesc, ca instituție a statului, devenea principalul factor în supravegherea averii, care „*trebuia să rămână neîmpărțită*”, și implicit în executarea contractului. Menținerea integrității averii trebuia păstrată pentru că în

cazul în care Michael Biro ar fi „*murit fără femeie și copii*” atunci aceasta, în totalitatea ei, urma să revină spitalului din Arad care urma să suporte și în acest caz „*toate costurile de înmormântare și alte costuri*”.

Totuși disoluția averii Katharinei Gulasch se putea realiza în termeni legali într-o singură situație. Modalitatea prin care aceasta nu mai ajungea sub formă de donație spitalului din Arad era ca Michael Biro să se recăsătorească, caz în care întreaga avere moștenită, în cazul morții sale, va „*rămâne văduvei sau copiilor săi*”.

Aspectul deosebit al acestui contract rezidă nu numai din problemele succesoriale sau de moștenire prevăzute ci și din implicarea unei instituții de stat în supravegherea și urmărirea aplicării clauzelor. La aceasta se adaugă faptul că actul a fost semnat de cele două părți și întărit prin semnăturile a doi martori, un jurist, un judecător local și, evident, un notar. Caracterul complex al situației este dat și de situația că acest contract s-a încheiat probabil sub presiunea timpului datorită stării de sănătate a femeii. Cel mai interesant aspect care trebuie menționat este că toate acestea s-au realizat departe de reședința din Arad a Katharinei Gulasch și anume în Nakofalva¹⁴ din comitatul Torontal. Cum a ajuns femeia acolo, care au fost cauzele bolii sale, de ce nu și-a lăsat averea pur și simplu spitalului printr-un testament sunt întrebări fără răspuns deoarece documentul nu face vreo referire la ele. În lipsa unor astfel de informații ne putem gândi că era vorba de un angajament marital pentru o văduvă fără moștenitori care urmărea să se recăsătorească. Pe același tărâm al supozițiilor putem considera că lucrurile s-au precipitat din cauza stării de sănătate a femeii care avea o boală într-un stadiu avansat în preajma căsătoriei. Problemele de sănătate erau probabil mai vechi, numai așa putându-ne explica obstinația ei de a prevedea în contract donații spitalului din Arad căruia, probabil, simțea nevoia să-i fie recunoscătoare.

Pe lângă informațiile diverse, contractele de căsătorie ne oferă în mod indirect date despre gradul de alfabetizare a celor implicați în măsura în care regăsim semnăturile acestora pe documente. Practic fiecare contract ar fi trebuit să aibă semnăturile mirilor, ale martorilor sau nașilor, ale notarului sau juristului.

În ce măsură știau să scrie locuitorii orașului Arad în secolul al XVIII-lea este greu de determinat doar din cele câteva contracte de căsătorie. Acest fapt s-ar putea realiza mult mai bine dacă ar fi inventariat numărul semnăturilor de pe toate contractele de căsătorie din Arad în secolul XVIII. Chiar și atunci concluziile nu ar fi neapărat foarte fidele cunoscut fiind faptul că cei care recurgeau la acest tip de acte aveau un statut social peste medie și e de presupus că și gradul lor de instruire era mai ridicat.

4. Inventare de divorț în orașul Arad în secolul XVIII

Reversul căsătoriei a fost întotdeauna divorțul, separarea. Biserica a condamnat dintotdeauna încălcarea sfintei taine a căsătoriei. Mutațiile produse în Europa secolului XVIII în urma procesului de secularizare au adus o nouă optică vizavi de posibilitatea desfacerii căsătoriei. Această secularizare a însemnat implicit renunțarea la supravegherea din partea bisericii și asumarea acestui rol de

¹⁴ Nakofalva sau Nakodorf este astăzi localitatea Nakovo din nord-estul Serbiei.

către stat, fenomen petrecut la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹⁵.

Acest fapt este observabil și în orașul Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Pentru a puncta câteva aspecte legate de problema divorțului, dar mai ales pentru a evidenția nuanțe ale vieții cotidiene am ales două documente privind partajarea bunurilor în cazul separării sau în cazul desfacerii căsătoriei. Ambele acte privind împărțirea averii provin de la sfârșitul secolului XVIII. La baza alegerii a stat criteriul bogăției informațiilor și câte un aspect deosebit pentru fiecare.

În primul caz avem de-a face cu un divorț între un ortodox și după nume – Martha Onn – probabil român și soția sa Ana (Anna) despre care nu avem nici o informație directă privind etnia, iar în al doilea caz divorțul vizează subiecții unui contract de căsătorie prezentat anterior, numindu-i aici pe Mathias Albrecht și Ursula Tuskanitzin (contract IV). Prevederile ambelor documente scot în evidență două familii care aveau gospodării și venituri relativ mari și tocmai de aceea instituțiile locale s-au implicat în asigurarea unui cadru legal al împărțirii averii. La aceasta a contribuit probabil și statutul celor care au ajuns în situația de a divorța.

În cazul lui Martha Onn însuși episcopul ortodox a făcut o cerere Magistratului orașenesc pentru a cerceta condițiile divorțului. Pentru aceasta a fost însărcinat Georg Jankovitsch care trebuia să facă un fel de raport privind averea și cauzele divorțului. Revenind la etnia sau mai bine spus la confesiunea femeii, documentul vorbește de separarea „*Thoro et Mensa*” a celor doi. Prin aceasta deducem în mod sigur că Ana era de religie catolică cunoscut fiind faptul că acest tip de separare era practicat de biserica romano-catolică. Separarea „*de pat și masă*” dă dreptul soților să trăiască separat, însă căsătoria este considerată legală în continuare și partenerii nu au dreptul să se recăsătorească.

O astfel de cerere din partea episcopului ortodox nu putea fi făcută decât dacă persoana vizată avea un anumit statut social sau eventual în cazul în care acesta dorea să vină în ajutorul unui enoriaș al său care a suferit o nedreptate. O posibilă poziție socială a bărbatului o deducem dintr-un alt document unde Martha Onn era responsabil de o stradă din cele 84 ale orașului Arad. Mai precis el răspundea de una dintre cele 15 străzi din „cartierul românesc” numit în document Wallachaei¹⁶. În acel an acesta era proaspăt căsătorit.

Consilierul Georg Jankovitsch a întocmit inventarul bunurilor care urmau a fi partajate numai după o deplasare la locul faptei, în urma constatărilor făcute de el și în conformitate cu „*spusele și mărturisirile celor doi*”. Lista redactată cuprinde lucruri dintre cele mai diverse: proprietăți funciare, animale, unelte, atelaje, lemne, semințe, cereale, fructe, alte alimente etc.

Gospodăria celor doi avea o dimensiune destul de însemnată: 10 iugăre de pământ și 5 iugăre de pășune, 5 boi, 3 vaci, 1 junincă, 1 vițel, o căruță, cantități importante de fructe, făină, porumb, fân, paie, unelte diverse (site, măsură pentru făină, lopată, coșuri împletite, o șa cu toate accesoriile, furci, coasă), lemne etc.

¹⁵ Jack Goody, *op. cit.*, p. 103.

¹⁶ DJAN Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar, 3/1783, fila 7.

Toate acestea se aflau în proprietatea bărbatului, femeia luând doar așternuturile de pat, 5 legături de fir pentru saci și 3 saci. În perioada de separare, înainte de a se termina divorțul și înainte de partajarea bunurilor bărbatul a vândut mai multe animale, fân, paie, porumb și fructe în valoare de 226 de florini și 46 de creițari. O parte din sumă – 26 de florini – a fost dată soției în anul anterior însă restul de lichidități, de peste 200 de florini, trebuiau să fie împărțiți sau cuantificați în partajarea averii. Documentul menționează în mod expres „*pierderea însemnată în inventarul de vite*”, practic 166 de florini din cei 226 fiind obținuți din vânzarea a 4 boi și 3 vaci.

Nu știu în ce măsură autoritățile laice se implicau în fenomenul de oprire a disoluției familiei prin divorț însă din contextul documentului reiese în mod clar că cel însărcinat cu cercetarea situației celor doi face consemnări și chiar recomandări în funcție de ceea ce a constatat. Sentința sa este clară în momentul în care spune că „*în ceea ce privește viața celor doi nu se poate aștepta o îmbunătățire*”, conviețuirea sub același acoperiș fiind în opinia sa nerealistă. Mai mult decât atât considera că „*pentru a preveni orice pericol este mai bine ca cei doi să se despartă pentru totdeauna*”. Pentru întărirea afirmațiilor sale aduce argumentul că cele spuse de el au fost confirmate de vecini. Concluzia a fost că cei doi soți aveau firi diferite și „*nu puteau fi de acord mai ales din vina bărbatului*”. Documentul nu face referire la vreo vină concretă gen violență conjugală sau adulter, însă constată faptul că după 16 ani de căsătorie cei doi trebuie să se separe. Totuși atunci când consilierul vorbește de prevenirea unui pericol ne putem gândi în primul rând la un comportament abuziv din partea soțului care prin acțiunile sale putea chiar să pericliteze viața femeii.

Cel de al doilea caz are o complexitate mult mai mare prin averea deținută de cei doi. Căsătoria lui Mathias Albrecht cu Ursula Tuskanitzin avusese loc în urmă cu câțiva ani, mai precis în 1791 (contract IV). Ce s-a întâmplat în cadrul acestei familii astfel încât în 1799 conviețuirea să nu mai fie posibilă nu am putut afla în mod concret. Totuși o posibilă cauză ar putea fi cea legată de unele datorii ale văduvei care inițial nu au fost trecute în contract și tocmai de aceea s-a adăugat ulterior un articol adițional. Nerespectare promisiunilor partenerilor a reprezentat un procent important al cauzelor de divorț și în alte părți ale Europei¹⁷.

Inventarul averii celor doi scoate în evidență o familie cu resurse mult peste medie, cu proprietăți și venituri importante. Acest fapt este observat inclusiv în contractul de căsătorie unde zestrea viitoarei mirese era de 1900 de florini, mult peste zestrea oricărei alte femei din contractele prezentate mai sus. Fostul soț avea la rândul lui o meserie – dulgher – care se bucura de căutare în epocă judecând după veniturile pe care acesta le avea de încasat de la diverse persoane sau chiar de la instituțiile oficiale din Arad și Pecica. Sumele de bani de încasat ar fi putut fi împrumuturi însă ținând cont de meseria practică de Mathias Albrecht și de faptul că printre debitori se aflau și instituții am exclus acest fapt.

Probabil în urma unor lucrări efectuate acesta avea de încasat plăți de la 30 de debitori. Valoarea acestor sume era foarte diferențiată mergând de la 2-3 florini

¹⁷ Jack Goody, *op. cit.*, p. 93.

în cazul câtorva persoane până la 279 de florini pe care îi avea de încasat de la casieria orașului Arad sau 159 de florini de la autoritățile din Pecica. Alte sume urmau a fi primite de la diverși oameni cum era spre exemplu dl. Nemiro – 100 de florini, dl. W. Steiner – 78 de florini, dl. Henter – 50 de florini etc. În total aceste venituri se ridicau la 1169 florini și 7 creițari și urmau a face parte din categoria sumelor ce urmau a fi împărțite. Proprietățile celor doi dovedesc, încă o dată, faptul că suntem în fața unui cuplu înstărit. Aceștia posedau două case – una de 3000 de florini și alta evaluată la 2600 de florini – o vie la Miniș de 1000 de florini, un sălaș cu casă și grădină de 200 de florini, o casă mică în cetatea veche de 80 de florini etc. valoarea acestora ridicându-se la 7373 de florini, sumă care de asemenea urma a fi împărțită.

Alte sume care intrau în discuție proveneau din vânzarea bunurilor sau proprietăților pe care Ursula Tuskanitzin le-a moștenit după decesul fostului soț și pe care le-a adus în noua familie. Acestea reprezentau un total de 3240 de florini și 14 creițari. La o simplă adunare cuantumul averii care urma a fi împărțită se ridica la 11782 florini și 21 de creițari. Din această sumă brută urmau a fi scăzuți cei 1900 de florini aduși de femeie ca zestre rămânând 9882 de florini și 21 de creițari ca valoare netă din care fiecăruia îi revenea jumătate, adică 4941 florini și 10,5 creițari. Acest document datat ianuarie 1799 este redactat cu scopul de a evalua cât mai exact averea ce urma a fi împărțită.

Pe lângă informațiile cu caracter juridic, ambele inventare care au stat la baza alcătuirii documentelor pe baza cărora urma a fi împărțită averea ne relevă o altă perspectivă asupra istoriei și asupra vieții cotidiene din Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Mai presus de problemele matrimoniale documentele ne dau imaginea completă a ceea ce înseamnă un anumit tip de gospodărie și structura acesteia în epocă. În primul caz suntem în fața unei gospodării medii cu evidente rosturi agricole judecând după numărul de animale, unelte, acareturi și produse aflate în casă, iar în al doilea avem de-a face cu familia unui meșteșugar important, familie mult mai înstărită, având în vedere numărul și valoarea proprietăților precum și veniturile realizate.

Nu sunt de neglijat nici prețurile pentru imobile și pentru diverse produse în epocă. Aflăm astfel că 2 boi mari valorau împreună 77 de florini, o vacă 19-22 florini, un cubul/câblă de porumb 1 florin și 32 de creițari, un cubul de fructe 2 florini și 32 de creițari, o casă a unei familii înstărite 3000 de florini, o vie la Miniș cu dependențele aferente 1000 de florini etc.

Concluzii

Europa secolului al XVIII-lea nu a fost în nici un caz omogenă în ceea ce privește sistemele familiale, în pofida numitorului comun – religia creștină. Fără îndoială că vechile diferențe în funcție de etnie, categorie socială și zonă geografică au afectat practicile secolului luminilor¹⁸. Cu siguranță că și în Arad altele erau coordonatele familiei în rândul ortodocșilor sau în zonele rurale.

Ca tipologie, structură și rosturi cele câteva contracte studiate se apropie

¹⁸ *Ibidem*, p. 123.

de ceea ce se întâmpla în aceeași perioadă în vestul Europei. Din punct de vedere al familiei în general opoziția dintre nord-vest și restul Europei făcea parte dintr-un contrast mai larg între occidentul european și restul lumii, deosebire formulată prin câteva elemente: căsătoria la o vârstă mai mare, frecvența celibatului și dimensiunea redusă a gospodăriei ca număr de conviețuiri¹⁹. De exemplu în 1787 rata conviețuirilor în întregul comitat Arad era de 1,08 familii/gospodărie, destul de mult sub cele 1,4 familii/gospodărie în Neckerhausen – Württemberg sau 1,59 familii/gospodărie în orașele libere regești din Ungaria în 1787²⁰.

Prin opoziție există sistemul gospodăriei comune sau sistemul marital non-european în care căsătoria are loc la vârste mai mici, soții trăiesc laolaltă cu părinții bărbatului, două sau mai multe cupluri locuiesc în același spațiu²¹. Judecând strict după rata conviețuirilor din comitatul Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-ar părea că marea majoritate a gospodăriilor se bazau pe familia nucleară. Statistic lucrurile au stat în acest fel, însă această stare de fapt se datora imposibilității conviețuirilor în casele existente, în special în zonele rurale. Cu certitudine frații care plecau de la vatră își ridicau propria gospodărie în împrejurimi fiind într-o permanentă legătură cu familia de bază. Familia extinsă exista așadar într-o formă particulară. Deși pare paradoxal ideea de gospodărie comună funcționa în acest caz deoarece ne putem gândi la un continuu împrumut de forță de muncă și de ustensile agricole între membrii aceleiași familii.

Mai presus de această dihotomie cercetările actuale pun accent pe organizarea internă și mai ales pe procesul de structurare a gospodăriilor. Principala deosebire între tipul de familie vest-europeană și tipul de familie din sud-estul Europei nu se găsește atât în diferențele cantitative cât în faptul că în peninsula balcanică tipul de familie extinsă sau multiplă reprezintă pentru o perioadă mai lungă de timp un stadiu de dezvoltare al ciclului de viață individual al familiei. Până la urmă grupurile familiale sau gospodăriile extinse nu erau caracteristice societăților înapoiate și incapabile de a se adapta la schimbare, la nou, ci erau mai degrabă rezultatul unui complex de factori care în timp au generat un spațiu geografic, un mod de viață și mai ales o situație politică diferită în timp²².

¹⁹ John Hajnal, „European marriage pattern in historical perspective”, în *Population in History*, D.V. Glass and D.E.C. Eversley, (eds.) Arnold, London, 1965.

²⁰ Jack Goody, *op. cit.*, pp. 76, 129.

²¹ *Ibidem*, p. 129.

²² *Ibidem*, pp. 129, 132-135.